

INGLIZ ILMIY MAQOLALARIDAGI TERMINLARNING O‘ZBEK TILIGA TARJIMASIDA EKVIVALENTLIK MASALALARI

Quryozova Gulshan Akmal qizi
Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada ingliz tilida yozilgan ilmiy maqolalarda uchraydigan terminlarning o‘zbek tiliga tarjima qilinishida ekvivalentlik masalalari keng yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — ilmiy terminlarning semantik, funksional va pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish hamda ularni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlashdan iborat. Maqolada tavsifiy-tahliliy, qiyosiy va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari ilmiy tarjimada terminlarning to‘g‘ri ekvivalentini tanlash ilmiy matn mazmunining aniqligi va ishonchliligini ta’minlashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ilmiy tarjima, termin, ekvivalentlik, semantik moslik, funksional tarjima, terminologiya, diskurs, kognitiv tahlil.

KIRISH

Zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar rivoji natijasida dunyo miqyosida ilmiy axborot almashinuvi keskin jadallashdi. Bugungi kunda ilmiy maqolalarning aksariyati ingliz tilida yozilmoqda va bu holat ingliz tilini global ilmiy muloqot vositasiga aylantirdi. Shu sababli ingliz tilida yaratilgan ilmiy manbalarni o‘zbek tiliga tarjima qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Ilmiy tarjimaning eng murakkab jihatlaridan biri terminlar tarjimasidir. Terminlar ma’lum bir fan sohasiga oid aniq tushunchani ifodalaydi va ularning noto‘g‘ri tarjima qilinishi ilmiy matn mazmunining buzilishiga olib keladi. Ayniqsa, terminlarning ekvivalentini topish masalasi tarjima sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur maqolada aynan shu masala ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

2. EKVIVALENTLIK TUSHUNCHASI VA NAZARIY ASOSLAR

Tarjima nazariyasida ekvivalentlik tushunchasi markaziy o‘rin egallaydi. Ekvivalentlik manba tilidagi birlik bilan tarjima tilidagi birlik o‘rtasidagi mazmuniy va funksional moslikni anglatadi. Ilmiy terminlar tarjimasida ekvivalentlikka erishish tarjimonning asosiy vazifalaridan biridir.

Olimlar ekvivalentlikni bir necha turlarga ajratadilar:

Bu jarayonda uchta asosiy darajaga e’tibor qaratiladi:

Denotativ muvofiqlik (Ob’ektiv aniqlik): Bu darajada tarjimon terminning real borliqdagi predmet yoki hodisaga mosligini ta’minlaydi. Masalan, “Semiconductor” termini

o'zbek tilida "Yarim o'tkazgich" sifatida denotativ jihatdan to'liq mos keladi. Bu yerda tushunchaviy tafovut yo'q. Biroq, ba'zida ingliz tilidagi termin bir nechta denotatlarga ega bo'lishi mumkin (masalan, "Node" — informatika, botanika va fizikada turlicha ob'ektlarni bildiradi). Bunday holda, denotativ muvofiqlik matn kontekstiga qarab tanlanadi.

Konnotativ muvofiqlik (Uslubiy moslik): Ilmiy matnlar emotsional bo'yoqdan xoli bo'lishi shart. Ingliz tilidagi ilmiy terminlar ko'pincha lotin yoki grek tillaridan olingan bo'ladi ("Pulmonary"). O'zbek tilida bizda ham ikki xil tanlov bo'ladi: xalqaro lotincha shaklni qoldirish yoki milliy variantni qo'llash ("O'pka arteriyasi"). Konnotativ muvofiqlikda tarjima tili ilmiy uslubning qat'iy me'yorlaridan chiqib ketmasligi, ya'ni so'zlashuv tiliga xos so'zlarni ishlatmasligi talab etiladi.

Pragmatik muvofiqlik (Tushunarlilik darajasi): Bu eng muhim bosqich bo'lib, tarjima qilingan termin o'zbek olimi yoki talabasi uchun "begona" tuyulmasligi kerak. Pragmatik ekvivalentlikda ba'zan terminni o'zgartirishga to'g'ri keladi. Masalan, "Carbon footprint" termini so'zma-so'z "Uglerod izi" deb o'girilsa-da, pragmatik jihatdan o'zbek tilida bu "atrof-muhitga chiqarilgan zararli gazlar miqdori" tushunchasini beradi. Tarjimon kitobxonning bilim darajasini hisobga olishi shart.

3. INGLIZ ILMIY TERMINLARINING TARJIMASIDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR

Ingliz ilmiy terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida bir qator muammolar yuzaga keladi.

3.1. Terminlarning ko'p ma'noliligi (Polisemiya) Ulardan biri terminlarning ko'p ma'noliligidir. Bir termin turli ilmiy kontekstlarda turlicha ma'noni anglatishi mumkin. Masalan, "discourse" termini lingvistikada "nutq jarayoni", ijtimoiy fanlarda esa "ijtimoiy muloqot shakli" ma'nolarida qo'llaniladi. Bunday holat tarjimondan chuqur lingvistik va sohaviy bilimni talab etadi.

3.2. Yangi terminlarning paydo bo'lish sur'ati Yana bir muammo — zamonaviy fan sohalarida yangi terminlarning tez paydo bo'lishidir. Ko'plab yangi terminlar hali o'zbek tilida rasmiy termin sifatida mustahkamlanmagan. Natijada tarjimon terminni vaqtinchalik transliteratsiya yoki izohli tarjima orqali berishga majbur bo'ladi.

4. TARJIMA STRATEGIYALARI VA USULLARI TAHLILI

Ilmiy matnlarni tahlil qilish jarayonida terminologik ekvivalentlikni ta'minlashning bir qator strategiyalari samarali ekanligi aniqlandi. Tadqiqotimiz davomida ilmiy terminlarni o'zbek tiliga o'g'irishda asosan quyidagi uchta fundamental strategiya ustuvorlik qilishi kuzatildi:

Leksik-semantik transformatsiya

Ushbu strategiya terminning ichki shakli va mazmunini saqlagan holda, uni o'zbek tilining morfologik va fonetik qoidalariga moslashtirishni ko'zda tutadi. Bu usul asosan

xalqaro xarakterga ega bo'lgan terminlar uchun qo'llaniladi. Ingliz tilidagi terminning affiksial qismlari o'zbek tilidagi munosib qo'shimchalar bilan almashtiriladi. Masalan, "Globalisation" termini "Global-lashuv" shaklida o'zlashtirilishi o'zbek tilining so'z yasash qonuniyatlariga to'liq mos keladi. Inglizcha "Phosphate" terminining "Fosfat" shaklida yozilishi tilimizning orfografik me'yorlariga ko'ra amalga oshiriladi. Bu usul asosan fundamental fanlarda (fizika, kimyo, matematika) qo'llaniladi, chunki bu sohalaridagi terminlar allaqachon xalqaro standartga aylangan.

Kalkalash (Loan translation)

Kalkalash strategiyasi inglizcha terminning tarkibiy qismlarini (morfema yoki so'z birikmasi a'zolarini) so'zma-so'z o'girish orqali o'zbek tilida yangi birikma hosil qilishni anglatadi.

Strukturali nusxa olish: Bunda manba tildagi so'zning strukturasi tarjima tili elementlari bilan qayta tiklanadi. Masalan, "Greenhouse effect" birikmasini tahlil qilsak: "Greenhouse" (issiqxona) + "Effect" (effekt/ta'sir) = "Issiqxona effekti". So'zning mavjud ma'nosiga xorijiy termin ta'sirida yangi ilmiy ma'no yuklash. Masalan, "Mouse" so'zining informatika sohasida "Sichqoncha" (qurilma) sifatida tarjima qilinishi. Bu strategiya o'zbek tilining ichki lug'at boyligidan foydalangan holda ilmiy tushunchalarni ifodalash imkonini beradi va tilning "begona" so'zlar bilan haddan tashqari to'lishidan himoya qiladi.

Tavsifiy tarjima (Descriptive translation)

Tavsifiy tarjima yoki ekplikatsiya strategiyasi manba tilidagi tushunchaning o'zbek tilida tayyor muqobili mavjud bo'lmagan hollarda, uning mohiyatini bir necha so'z yoki butun bir gap bilan tushuntirishdir. Yangi fan sohalarida (masalan, kiberxavfsizlik yoki biotexnologiya) hali o'zbekcha terminologiyasi shakllanmagan neologizmlarni berishda yagona yo'l hisoblanadi. Inglizcha "Whistleblowing" terminini ilmiy-huquqiy maqolalarda tarjima qilishda shunchaki bitta so'z topish qiyin. Shuning uchun u "tashkilot ichidagi noqonuniy harakatlar haqida vakolatli organlarga xabar berish" shaklida tavsifiy beriladi. Yoki "Peer-review" — "soha mutaxassislari tomonidan beriladigan taqriz". Ma'lumki, ilmiy uslub ixchamlikni talab qiladi. Tavsifiy tarjima esa matnni hajman kengaytirib yuboradi. Shuning uchun tavsifiy tarjima qilingan birlik qavs ichida inglizcha varianti bilan berilishi maqsadga muvofiqdir.

Strategiyalarni tanlash mezonlari

Tarjimona strategiya tanlashda matnning funksional maqsadini hisobga olishi lozim. Agar maqola tor doiradagi mutaxassislarga uchun bo'lsa, transformatsiya va kalkalashdan foydalanish samarali. Agar maqola talabalar yoki keng omma uchun mo'ljallangan bo'lsa, tavsifiy tarjima orqali tushunchani soddalashtirish pragmatik jihatdan to'g'ri hisoblanadi.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, ingliz ilmiy maqolalaridagi terminlarning o'zbek tiliga tarjimasida ekvivalentlik masalasi muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Terminlarning to'g'ri tarjima qilinishi ilmiy matnning aniqligi, mantiqiyligi va tushunarlilikini ta'minlaydi.

Shu bois ilmiy tarjima bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar terminologiya, tarjima nazariyasi va tegishli fan sohalari bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishlari zarur. Mazkur tadqiqot ilmiy terminlar tarjimasida ekvivalentlik masalasini yanada chuqur o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Komissarov V.N. Theory of Translation. – Moscow, 2000.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. London, 1988.
3. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London, 2011.
4. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. Oxford, 1965.
5. Karimov S. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2018.
6. O'zbek terminologiyasi masalalari bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami

